

Михайло Наєнко

ТАРАС ШЕВЧЕНКО У... ВАШИНГТОНІ

Образне слово, сказане в потрібний час і «до місця», здатне породити цілу епоху в людській цивілізації. Так було з поетичним словом античного поета Тіртея, який своїми віршами надихнув знесилених спартанців на нові подвиги й утвердив у літературі як мистецтві крилатий вираз «поет-воїн». Невідомому авторові «Слова про Ігорів похід» ми вдячні за поетизацію такого поняття, як «єдність», без якої немислиме існування будь-якого людського роду. Сквородинський заклик «До свободи!» визначив зміст нашого життя в останні понад два століття й т. ін.

Образ «Вашингтон» Тарас Шевченко вжив один раз у вірші «Юродивий» 1857 року, а він відлунує в нашій свідомості до сьогодні. Означав цей образ не назву столиці США, а ім'я конкретної особи – першого президента Сполучених Штатів Джорджа Вашингтона. І для американців, і для західної цивілізації він став символом чогось дуже значущого, на що «налякнув» Тарас Григорович у відомих рядках:

*О роде суєтний, проклятий,
Коли ти видохнеш? Коли
Ми діждемося Вашингтона
З новим і праведним законом?
А діждемось-таки колись.*

Дуже важливим у Шевченка є контекст образу «Вашингтон»: він постає як контраст до цілковитого нелюдства (суєтного, проклятого роду!), в імперських умовах якого доводиться жити ліричному героєві «Юродивого». На думку цього героя, щось змінити в таких обставинах міг би... американський президент Вашингтон із його «праведним законом».

Як відомо, поет не зобов'язаний розв'язувати якісь проблеми; він лише означає їх і, за змогою, вказує можливі шляхи до розв'язання. У кінці 50-х років XIX століття цивілізований світ знав, що Джордж Вашингтон як перший президент США стояв у уголів'ї творення такої конституції, яка б узаконила державність у його країні, витіснила панівне тоді рабство ідеєю вільного людства й дала можливість розкріпаченому «Я» вивести «на світ... Із тьми, із смрада, із

неволі» всіх людських кривдників. Завдання, що не кажіть, надто тяжке, але іншого шляху немає; Джордж Вашингтон ним пішов і став своєрідним дороговказом для багатьох, зокрема й для ліричного героя Шевченкового «Юродивого».

На диво актуально ця проблема постала в українському бутті через 100 років після написання «Юродивого». Саме на рубежі 50–60-х років XX століття українська діаспора в Сполучених Штатах зійшлася на думці, що слід – до 100-річчя із дня смерті та 150-річчя від дня народження Тараса Шевченка – увіковічнити ім'я й постать українського генія на американському континенті. І саме в місті з ім'ям Вашингтона.

Рубіж 1950–1960-х років – одна з найдраматичніших сторінок в українському письменстві: смуга сталінізму, коли літературний процес майже зник, у небуття ще не пішла, а шістдесятництво (як етапний крок у літературній історії) ще не встигло навіть оперитися. Платон Воронько ще міг елегійно проголосувати, що «Ленін іде по планеті, / Час комунізму гряде» (1958), Олесь Гончар завершував свою новотажу «Людину і зброю» (1960), а Іван Драч бачив, як (разом із Шевченком) «йшла Україна в глибину століть» («Похорон Шевченка», 1961). Цю шевченківську глибину століть тоді ж відчули й українські патріоти на американському континенті, створивши насамперед Комітет у справі зведення пам'ятника Кобзареві у Вашингтоні. Почесним головою Комітету був тодішній президент США Гаррі Трумен; схвалений Конгресом США закон про зведення монумента підписав наступний після Трумена американський президент Дуайт Ейзенхауер, а дотичну участь у цьому проекті брали також кілька інших (потенційних) президентів: Рональд Рейган уходив до складу згаданого Комітету, Джон Кеннеді допомагав реалізувати цей проект, а Ліндон Джонсон написав спеціальну заяву, й капсулу з нею було вмонтовано під монумент у час його встановлення.

У Радянському Союзі намір американців установити пам'ятник Шевченкові у Вашингтоні зчинив справжній переляк. У довідникових джерелах зазна-

чено, що за особистою вказівкою тодішнього першого секретаря ЦК Компартії СРСР М. С. Хрущова терміново оголосили Всесоюзний конкурс проєктів монумента. З-поміж 35-ти варіантів перемогла робота маловідомих тоді українських скульпторів Ю. Синькевича, А. Фуженка, М. Грицюка, яка, власне, і зробила їх відомими. Унаслідок московський пам'ятник Тарасові Шевченку з'явився на півмісяця раніше за вашингтонський.

Відомо також, що проти образу Тараса Шевченка, запропонованого авторами московського пам'ятника, тобто Шевченка в шинелі-«крилатці», виступила низка інтелектуалів і представників української інтелігенції, зокрема поети Максим Рильський і Павло Тичина, адже свідчень, за якими б український митець носив одяг такого крою, не існує. Однак «окрилений» образ Кобзаря було затверджено найвищим начальством й особисто Микитою Хрущовим, за що «вождєві» 1964 року і присудили українську Державну премію імені Тараса Шевченка. На вручення її в березні він не приїхав – усе відкладалося «на потім», але 14 жовтня партійна кар'єра Микити Хрущова обірвалася, і премія так і не була вручена.

З пам'ятником у Вашингтоні історія розгорталася за інакшим сюжетом. Розповім про нього за спогадом з 1997 року, коли разом із поетесою Ганною Чубач побував на одному представницькому форумі в цьому американському місті.

Похід до пам'ятника Шевченку був для нас із Ганною одним із найважливіших пунктів у програмі перебування за кордоном. Як його здійснити, зорієнтувалися лише в останній день форуму: проігнорували заключне пленарне засідання й побігли (за два квартали) до площі з пам'ятником. Переодягаючись після обіду для того походу, я поглядав на екран телевізора, де несподівано з'явився американський президент Білл Клінтон. Ми ж із ним були «знайомі» (!) з часу зустрічі в Київському університеті, коли високий гість усім членам ученої ради університету, яка присудила йому «почесного доктора» (*honoris causa*), особисто потиснув руки. Потиск його руки я відчуваю досі, бо вона нагадала мені потиски музикантів ще з часів моєї праці в музичному училищі імені Глієра: руки в них м'яко-еластичні – набули тієї еластичності від постійного «спілкування» зі струнними чи клавішними музичними інструментами. А Білл Клінтон, як відомо, за професією – музикант-саксофоніст. У телевізорі я бачив його, проте не із саксофоном, а із пляшкою кока-коли: президент стояв біля якогось кіоску, попивав ту коку малими ковтками та спостерігав (разом із дочкою) за перебігом фіналу бейсбольного чемпіонату. Американці цією грою, як знаємо, фанатично захоплені...

Простуючи через квартали (тротуарами, звичайно), ми з поетесою помітили, що нас наздоганяє (трасою) табун автомашин, з-поміж яких із п'ять –

президентських. Виявляється, що для президентських кортежів у Вашингтоні ніхто не перебиває вулиць: вони їдуть у загальному потоці, й тільки обабіч вулиці стоїть у своїх обладунках трохи більше, ніж зазвичай, патрульних поліціантів. Підходячи до Білого дому, ми звернули увагу, що перед його головним в'їздом зібралося сотень п'ять осіб в інвалідних візках. Хтось нам сказав, що це страйкують люди з обмеженими можливостями, вимагаючи підвищення їм пенсійного забезпечення. Президентський кортеж вони, звісно, пропустили – той зник за брамами, а самі продовжували щось вигукувати... А наш шлях стелився далі – до Тарасового пам'ятника, про який ми наслухалися різного ще з 1964 року. Американські газети (зокрема українсько- й англомовна «Свобода») про його відкриття тоді писали так:

«27 червня 1964 року на площі Дюпон Сиркл в історичному центрі американської столиці Вашингтоні відкрили пам'ятник Тарасові Шевченку роботи скульптора Лео Мола та архітектора Радослава Жука. Вони зобразили Шевченка молодим.

Цей монумент на гранітному постаменті, з бронзи, висотою понад 7 метрів, вагою у 45 тонн, було урочисто відкрито екс-президентом США Дуайтом Ейзенхауером. Дозвіл на зведення статуї Тараса Шевченка надали у своїй резолюції Сенат Сполучених Штатів та Палата представників США. Серед ініціаторів спорудження були мовознавець Юрій Шевельов та економіст Лев Добрянський. Кошти – \$250 тис., більш як \$2 млн. на теперішні гроші – збирали через пожертви. Посольство СРСР декілька разів надсидало листи-протести до Конгресу США. У квітні 1963 року мистецька комісія американської столиці затвердила запропонований проєкт пам'ятника, а також розроблене архітектором Радославом Жуком оформлення майдану. У травні 1965-го в підніжжя пам'ятника було вмуровано велику урну з нержавіючої сталі. У ній – земля, яку привезли з Шевченкової могили в Каневі. Укладено в постамент було "Пропам'ятну книгу" з коротким описом історії пам'ятника, список понад 50 тис. американських громадян, переважно українського роду, які вносили добровільні пожертви. Зараз усі найважливіші події українська громада в Америці відзначає біля пам'ятника Тарасові Шевченку. На відкритті зібралося понад 100 тис. осіб – переважно українці із США, Канади, Австралії та Латинської Америки. Провели урочистий марш від пам'ятника Джорджу Вашингтону біля Білого дому до нового монумента. Після урочистих привітань виконали гімн США. Слово взяв голова Комітету зі спорудження пам'ятника мовознавець Роман Смаль-Стоцький. Говорив українською й англійською. За ним виступив президент США у 1953–1961 роках Дуайт Ейзенхауер. «Хоча світ сьогодні поділений

між тиранією і волею, ми маємо надію й віру, що так не буде завжди. У кожній поневоленій країні тільки зменька творить лиху конспірацію, запановуючи над співгромадянами силою або ошуканством. Тому що людина інстинктивно бунтує проти уніформованості, вона прагне до волі, добробуту й миру. Тим часом воля кількох осіб заперечує волю мільйонів. Але не забуваймо вікової правди, що «це також минеться»», – сказав президент.

Також виступили президент УНР в екзилі Степан Витвицький, владики греко-католицької та православної церков. Урочистості тривали майже 2 год. Завершили їх молитвою й гімном «Ще не вмерла Україна»».

бігав на різні заходи, присвячені 150-річчю від дня народження поета, зокрема й на основний із них – у врочистому залі тодішньої (і теперішньої!) Верховної ради УРСР. Там зібралось тоді мистецьке (і політичне від СРСР) товариство з усіх континентів земної кулі, щоб ушанувати нашого генія. У «Вечірніх світанках...» я писав, що слухав на тому вшануванні Рокуелла Кента, Ярослава Івашкевича, ораторів із Кавказу й Індії, а також цитовані в деяких виступах слова вже померлого турецького поета Назима Хікмета: «Є поети одного міста, одного села, одного народу. Але є поети всіх міст, усіх сіл, усіх народів».

З документального фільму про відкриття пам'ятника вдалося вихопити кадри, які підтверджують правдивість цієї газетної інформації. Крім одного: в інших джерелах повідомлялося, що на відкритті пам'ятника зібралось не 100, а тільки 40 тисяч учасників. Та це не так суттєво... Основне – у самому дійстві: почесний ескорт президента США, американські й українські національні прапори, згадані тисячі народу, виступ на відкритті пам'ятника экс-президента США Дуайта Ейзенхауера й фінал дійства, коли ще раз перед народом з'явилося море українських жовто-синіх знамен. Навіть за згадку про них в Україні можна було потрапити довічно за тюремні ґрати. А тут вони – як морські хвилі. На останньому знімку – Дуайт Ейзенхауер з охороною підходить до свого автомобіля після відкриття пам'ятника.

Якою ж була реакція в радянській Україні на факт відкриття пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні? Я був тоді третьокурсником університету,

Шевченко саме такий поет... Він підніс не тільки тему українського народу, що стогнав під гнітом царизму, але й тему по-справжньому вільної людини».

Того ж 1964 року в українській періодиці публікувалася заява радянських культурників про те, що вашингтонський пам'ятник Шевченку є провокацією буржуазних націоналістів та імперіалістичної Америки і

Через багато років, а саме – 1997-го, ми з Ганною Чубач вибрали подібний ракурс, як на листівці, і там себе сфотографували.

Обдивлялися ми тоді не лише пам'ятник, а й увесь план меморіального місця. По кутах його росли чотири дуби, посажені ще 1964 року, а «штатні пожильці» комплексу, помітивши нас, активно поливали ті дерева з невеличкої водойми, що входила в цей комплекс. Були вони, видно, з тих українців, які не знайшли чогось кращого на прожиток, аніж збирати пожертви з екскурсантів, котрі приходили до пам'ятника. Ми з Ганною Чубач теж давали якісь пожертви, але тільки тим двом, які активно поливали дуби, бо біля пам'ятника (з іншого боку) відпочивали (на застелених якимись куфайками гранітах) і два афроамериканці. Вони на нас не звертали уваги, а ми – на них. Важливо, що на компонентах пам'ятника викарбовано цитовані вже вище слова Шевченка про те, що Україна колись-таки діждеться свого Вашингтона, а також уміщено інформацію для відвідувачів про автора цих слів: «Цей монумент Тарасові Шевченку, українському поетові XIX століття і борцю за незалежність України та за свободу всього людства, який під іноземною російською імпералістичною тиранією та колоніальним правлінням звертався до Вашингтона з його "новим і праведним законом"».

в Україні від цієї провокації, мовляв, усі відмежовуються. Підписали ту заяву відомі тоді діячі культури й мистецтва, але вона (найімовірніше) була виробом кабінетних служб КДБ. Запевняю, що нормальний людя ї не слухав, а ловив кожну нагоду, аби почути щось реальне про велич Шевченка чи дістати бодай листівку із зображенням вашингтонського пам'ятника. Як вона потрапила через залізну завісу в Україну – сказати важко, але якось і в когось дістав ї собі і я. Ризик був великий, бо якби компартійне керівництво (воно ж – кадебешне) університету ї в мене виявило, то опинився б я за межами університету та ще й заgrimів би за ґрати.

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

Наєнко Михайло Кузьмович, доктор філологічних наук, професор: бібліографічний довідник. – К. : Освіта України, 2019. – 214 с.

Видання містить хронологічний і тематичний перелік наукових, науково-популярних, літературно-критичних і публіцистичних праць професора, доктора філологічних наук, члена Національної спілки письменників України, Національної спілки журналістів України, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка, заслуженого діяча науки і техніки України Михайла Кузьмовича Наєнка. Додано також перелік художніх спроб автора, відгуків про його праці, посьвят та епіграм.

Особливістю довідника є вміщення в ньому, окрім суто бібліографічної інформації, низки діалогів з ученим (Володимира Коскіна, Галини Білик, Неллі Даниленко, Валентини Давиденко), ювілейного нариса про нього (колективного авторства Ніни Бернадської, Лідії Кавун, Віри Прасолової, Оксани Кудряшової), рецензії Валентини Нарівської на книгу «Вечірні світанки» Михайла Наєнка, раніше публікованих у науковій і літературній періодиці України, представлених у радіоефірі тощо.

Видання здійснене на науковою та навчальною метою, розраховане на всіх, хто цікавиться проблемами українського літературознавства й не байдужий до художнього слова загалом.

